

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра інформаційного права та права інтелектуальної власності**

**Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України**

ФУРАШЕВ В.М., ПЕТРЯЄВ С.Ю., ПОПЕРЕЧНЮК В.М.

**Систематизація і розвиток теоретичних основ
трансформації інформаційних відносин на шляху до
кіберцивілізації**

Наукова доповідь

Київ – 2016

УДК 316.324.8:004+34:004
ББК 60.5+67.404.3

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Факультету соціології і права
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
Протокол № 2 від 30.09.2016 р.*

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України
Протокол № 8 від 26.09.2016 р.*

Систематизація і розвиток теоретичних основ трансформації інформаційних відносин на шляху до кіберцивілізації : наук. доп. / Фурашев В. М., Петряев С.Ю., Поперечнюк В.М. – К.: ФСП НТУУ «КПІ», 2016. – 55 с.

Проаналізовані теоретичні основи трансформації інформаційних відносин в умовах перехідного періоду від індустріального суспільства через становлення та розвиток інформаційного суспільства до кіберцивілізації.

Розрахована на учасників законотворчого процесу в інформаційній сфері, аспірантів, докторантів, студентів і слухачів профільних навчальних закладів та усіх тих, хто цікавиться проблемами формування, становлення та розвитку суспільних відносин в інформаційній сфері, а також питаннями їх правового регулювання.

ISBN 978-966-622-790-7

У разі відтворення даної публікації посилання на видання обов'язкове

© Кафедра інформаційного права та права
інтелектуальної власності ФСП НТУУ «КПІ», 2016
© Колектив авторів

Підп. до друку 03.10.2016. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офс. Гарнітура Times.
Спосіб друку – ризографія. Ум.друк. арк. 3,25. Обл.-вид. арк. 5,41. Наклад 100 пр.
Зам. №16-162.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Видавництво «Політехніка»
Свідоцтво ДК № 1665 від 28.01.2004р.
03056, Київ, вул. Політехнічна, 14, корп. 15
Тел. (44)204-81-78

З М І С Т

Вступ	4
Розділ 1. Інформація та інформаційні відносини: теоретико-прикладне осмислення сутності	6
1.1. Дефініція «інформація»	6
1.2. Дефініція «інформаційні відносини»	11
Висновки та рекомендації до розділу	13
Розділ 2. Генеза трансформаційних процесів суспільних відносин у сучасному світі	15
2.1. Суспільні відносини в індустріальному суспільстві	17
2.2. Генезис поняття «інформаційне суспільство»	20
2.3. Генезис поняття «суспільство знань»	32
Висновки та рекомендації до розділу	38
Розділ 3. Сутність та характерні ознаки кіберцивілізації	41
Висновки та рекомендації до розділу	45
Розділ 4. Реальні та потенційні загрози трансформаційних процесів інформаційних відносин.	46
Висновки та рекомендації до розділу	52
Загальні висновки	54

ВСТУП

У науковій доповіді «Законодавчі основи забезпечення інформаційної безпеки України» відмічалось, що на межі ХХ – ХХІ століть людство стало свідком третьої з часу свого існування інформаційної революції¹. І якщо дві попередні революції полягали у поширенні писемності та винаході друкарства, то третя - пов'язана зі створенням електронно-обчислювальної машини й впровадженням інформаційних технологій в усі сфери життєдіяльності людини, суспільства, держави та міжнародної спільноти.

Ці обставини стали визначальними у процесі інформатизації, який зачепив усі суспільні відносини сучасного світу. Разом із позитивними тенденціями розвитку людської спільноти, що були обумовлені впровадженням інформатизації, виникли також і негативні явища та процеси. Інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ), подібно науковим винаходам у галузі ядерної фізики, містять у собі як життєдайну, так і руйнівну силу.

Сучасне суспільство виявилось не готовим до повноцінної протидії негативним наслідкам тотальної інформатизації, особливо за нинішніх умов соціально-економічної та політичної кризи міжнародних і внутрішньодержавних відносин. Тому дане питання потребує належного правового регулювання з постійним моніторингом розвитку суспільних відносин у цій сфері та розробкою заходів технічного та адміністративного вдосконалення.

Крім того, стрімкий та масштабний розвиток і використання ІКТ в інтересах як суспільства в цілому, так і конкретної особистості, сприяло формуванню нової соціально-економічної формації, яку було ознаменовано постіндустріальним суспільством. На даний час, можна констатувати, що у сучасній науці вже досить тривалий час точиться дискурс щодо визначення

¹ Законодавчі основи забезпечення інформаційної безпеки України: наукова доповідь / Пилипчук В.Г., Корж І.Ф., Петришин О.В., Савінова Н.А., Фурашев В.М. (За заг. ред. Пилипчука В.Г.) – К: НДІП НАПрН України, 2014. – 60 с.

нового етапу цивілізаційного розвитку. Його пояснюють термінами: «постіндустріальне суспільство», «мережеве суспільство», «інформаційне суспільство», «суспільство знань», «кіберцивілізація» та ін.

Враховуючи темпи розвитку людської спільноти, зупинимось на найбільш популярних термінах, таких як: «інформаційне суспільство», «суспільство знань» та «кіберцивілізація». Хоча термін «кіберцивілізація» і не відноситься до цієї категорії, проте, останнім часом усе більше уваги починають звертати саме на нього.

Однозначно, найпоширенішим терміном для визначення нової соціально-економічної формації є «інформаційне суспільство», що вживається практично у всіх державах, у науковій літературі та на рівні нормативно-правових актів. Парадигма розвитку суспільства у контексті знанневої концепції на даний час активно досліджується вченими, проте має багато неоднозначностей щодо розуміння її сутності.

Зважаючи на зазначене вище, варто провести детальний аналіз умов життя людської спільноти та особливостей формування суспільних відносин з метою визначення сутності нового етапу цивілізаційного розвитку і прогнозування наступних його тенденцій.

Дана наукова доповідь підготовлена за результатами проведених досліджень у рамках реалізації першого етапу НДР «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання охорони і захисту прав інтелектуальної власності, режиму інноваційної діяльності в умовах інформаційних відносин кіберцивілізації» кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності ФСП НТУУ «КПІ» (РК УкрІНТЕІ № 0115U002872) та заключного етапу НДР «Теоретико-правові основи формування і розвитку інформаційного суспільства» Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України (РК УкрІНТЕІ № 0112U002073).

РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ

1.1. Дефініція «інформація»

У сучасних умовах інформація є унікальним джерелом розвитку людської спільноти, що породжує її якісні зміни, обумовлює виникнення нових суспільних відносин та наявних трансформаційних процесів. Інформація, як нерозгаданий феномен сучасної науки та невід'ємний атрибут життя і діяльності людини, що був відомий ще у Древній Греції, отримала своє місце у системі наукового пізнання лише у ХХ столітті. Перші дослідження його сутності були закладені в основу кібернетики, інформатики та інших технічних наук.

Сутність інформації є надзвичайно ємною категорією, адже як справедливо зазначає В.М. Глушков: «Інформація в найширшому її розумінні є міра неоднорідності розподілу матерії та енергії в просторі і часі, міра змін, що супроводжують всі процеси, що протікають у світі... Інформацію несуть у собі не тільки наповнені буквами сторінки книг чи людська мова, але й сонячне світло, складки хребта гір, шум водоспаду, шелест листя і т.д.»².

При цьому, нині існує низка наукових підходів до розкриття сутності та надання визначення поняття «інформація». Хоча визначення дефініції даного терміну серед численних енциклопедичних та нормативно-правових тлумачень має лише загальний зміст та не розкриває його генезис.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» визначає, що *«інформація - будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді»*³. Таке розуміння поняття «інформація» та багато інших, йому подібних, далеко не повною мірою визначають його сутність з

² Глушков В. М. Основы безбумажной информатики / В. М. Глушков. – М. : [б. и.], 1982. – 552 с., с. 34, с. 46]

³ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» / Верховна Рада України // Відомості Верховної ради України. – 2011. – № 32. – ст. 313.

точки зору генезису даного поняття та мають суто прикладний, практичний характер.

У дослідженні «Сутність та визначення понять «інформація» та «носії інформації», під поняттям «інформація» запропоновано розуміти *«те, що сприймається хоча б одним з органів чуття живої істоти та викликає її відповідне реагування, а також штучною системою, яка спроможна саморозвиватися (самонавчатися)»*⁴. Це аргументовано тим, що отримання інформації людиною здійснюється через п'ять основних органів чуття (зір, слух, нюх, смак та дотик), які разом з нервовою системою зумовлюють сприйняття факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Для отримання людиною інформації зовсім не обов'язково мати всі п'ять повноцінних органів чуття. Дійсно, хіба людина з вадами зору, чи слуху, чи відчуття не отримує інформацію? Зрозуміло, що отримує. Крім того, природа наділила подібними органами відчуття (сприймальним (рецепторним) апаратом) не лише людину, але й усіх живих істот навколишнього середовища, які також певною мірою сприймають інформацію та реагують на неї.

Це дає підстави висловити думку про те, що *інформація – те, що сприймається (або потенційно може сприйматись) хоча б одним з органів чуття живої істоти (у тому числі людини) та викликає її відповідне реагування*. Тобто, інформація як явище об'єктивної дійсності притаманна лише живим істотам.

Дане визначення та наведені положення певною мірою корелюються із сутністю визначення *«інформації, як загальнофілософської категорії, де під нею розуміють відображення реального світу»*⁵. Але, у даному контексті необхідно розуміти, що і для кого мається на увазі «відображення реального світу», тобто необхідно визначити об'єкт та суб'єкти відображення. Відповідь може бути лише одна – для живих істот.

⁴В. Фурашев. Сутність та визначення понять «інформація» та «носії інформації» / Фурашев В.М. // Інформація і право. – 2015. - № 2(4)/2015. – С. 45-46.

⁵ Джерело інформації: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформація>

Головна сутність (мета) інформації полягає у забезпеченні існування та розвитку живих істот, підтримки всього їх життєвого циклу. Але неможливо ігнорувати сучасний стан та тенденції розвитку науки і техніки в частині сприймання та використання інформації. Мова йде про штучні системи, які спроможні або потенційно будуть спроможні, саморозвиватися або самонавчатися – «штучний інтелект». Вже існують роботи з елементами штучного інтелекту, які сприймають людську мову та спроможні досить адекватно на неї реагувати, і це тільки початок.

У зв'язку з цим, постає питання щодо сутності інформації, яка функціонує в ІКТ та системах «штучного інтелекту» (якими зараз оснащені як ПК, мобільні телефони (так звані «smartphone»), та що там – новітня побутова техніка). Усталеною була думка запропонована ще В.М. Глушковим у роботі «Основы безбумажной информатики» – дані є інформацією яка циркулює в різних автоматизованих системах⁶. Дотримуючись такого підходу, В.М. Брижко вважає, що в сфері електронного середовища: «... функціонує не «інформація» як така, а «дані», до яких вона «пристосована», «прикріплена», тому це поняття вчений пропонує розглядати «...як формалізовані знаково-кодові комбінації, що представляють інформацію та призначені для її автоматичної обробки»⁷. І якщо зараз, припустимо, ІКТ обладнані системами штучного інтелекту оперують даними, то майбутні результати у сфері дослідження та розробок «штучного інтелекту», цілком ймовірно дадуть можливість таким системам повноцінно оперувати інформацією, а не лише її складовою – даними.

Окрім того, аналізовані положення дослідження «Сутність та визначення понять «інформація» та «носій інформації» акцентують увагу на тому, що інформація не може існувати без її носія. Враховуючи надане у даній роботі визначення поняття «інформація», під значенням «носій інформації» слід розуміти всі ті властивості об'єктів матеріального та

⁶ Глушков В. М. Основы безбумажной информатики / В. М. Глушков. – М. : [б. и.], 1982. – 552 с., с. 18]

⁷ Брижко В.М. Особливості ознак та матеріальна специфічність у сфері інформаційного права /В.М. Брижко // Інформація і право № 1(13)/2015 С. 29

нематеріального світу, незалежно від форми їх існування та утворення, що сприймаються або потенційно можуть сприйматися (прямо або опосередковано – через пристрій або систему пристроїв) хоча б одним з відповідних органів чуття живої істоти та викликати визначену реакцію. З цього випливає, що носіями інформації є всі об'єкти як живого, так і неживого світу, незалежно від виду (твердий, газ або газоподібний, рідкий та ін.), форми (живий – неживий, матеріальний – нематеріальний та ін.), способу (природний – штучний) їх існування та утворення (природного або штучного), бо всі вони є носіями інформації. Отже, чи слід вважати шафу, камінь, гору, воду, повітря, цеглу, асфальт, книгу, картину, радіо, телебачення, людину, її одяг, рибу, змію та все інше носіями інформації? Цілком природно, що так. Ми отримуємо найрізноманітнішу інформацію про форму, склад, колір, температуру, висоту тощо.

Таким чином, носіями інформації є всі об'єкти матеріального та нематеріального світу, незалежно від форми і способу їх утворення й існування. Отже, носій інформації – це об'єкт/об'єкти матеріального та нематеріального світу, який/які має/мають властивості сприйматися/потенційно сприйматися хоча б одним з органів чуття живої істоти та викликати відповідне реагування, а також штучною системою, яка спроможна саморозвиватися (самонавчатися).

На наш погляд, наведені міркування більш наближені до розуміння сутності поняття інформація, але не повною мірою розкривають її природу та походження. Дані визначення за своєю сутністю, швидше за все, можна віднести до категорії теоретико-прикладних, внаслідок того, що відсутність інформації у конкретної людини або в іншої живої істоти не означає відсутності інформації взагалі. Це всього лише говорить про те, що в силу різних причин, ті чи інші джерела інформації знаходяться поза зоною досягнення органів чуття людини або іншої живої істоти та не можуть бути сприйняті як інформація.

Позиція С.Ю. Петряєва, що була висловлена у матеріалах доповіді «К вопросу о природе и понятии информации», визначає природу інформації як об'єктивної субстанції буття (у вигляді руху різних форм енергії), яка існує в єдності з простором, матерією, енергією й часом, визначається ними, проявляється у всіх формах буття, володіє універсальними властивостями й виступає його комунікатором. Одним із проявів інформації є суб'єктивне її сприйняття та відображення, що представлене у формі певних понять, суджень і символів, які суспільство узгоджує між собою на основі закону тотожності⁸. Наведене наближає до розуміння генезису поняття «інформація», але також повною мірою його не розкриває.

Поняття інформація має надзвичайно широку сутність, є багатоаспектним та повсюдним, свідченням чого є теза наведена В. Гіттом: «В будь-якій галузі науки і техніки дві величини здавна вважаються основоположними та універсальними: енергія і матерія. Але є ще одне поняття, котре є таким же широким і фундаментальним – інформація. Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах зв'язку, системах управління, в мовах, біологічних системах, в інформаційних системах живих клітин. Тому інформація правомірно вважається третьою універсальною та основоположною величиною...»⁹. Слушно з цього приводу зауважує В.Г. Пилипчук, що така позиція є не одинокою та висловлюється Н. Вінером, К. Штейнбухом, І. Юзвішиним та ін. науковцями: *«За їх оцінками, існуюча матерія та енергія хоча і становлять фундаментальні основи життя, але самі по собі не визначають принципової різниці між живими і неживими системами. Ця різниця визначається іншою фундаментальною основою – інформацією, властивою для усіх живих організмів. Тобто, мова йде про існування трьох фундаментальних понять –*

⁸ Петряев С.Ю. К вопросу о природе и понятии информации / Петряев С.Ю. // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційні технології та безпека» 21.10.2015. - К.: НТУУ «КПІ» та НДІП НАПрН України. - 2015. - С. 181-183.

⁹ В. Гитт. Информациа: третья фундаментальная величина. – Тезисы доклада на 4-м Европейском Конгрессе по креационизму, 1990. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.creationism.org/crimea/text/23c.htm>.

інформації, енергії і матерії, які становлять основу світобудови і мають бути базовими для сучасної науки»¹⁰.

1.2. Дефініція «інформаційні відносини»

Як було визначено вище, інформація є обов'язковою умовою існування та розвитку «живого» світу. Наявність та циклювання інформації, як об'єктивної субстанції, не залежить від волі людини, живої істоти, штучної системи, адже інформація є цілком незалежним та самостійним утворенням. Звісно, людина може певним чином впливати на обіг інформації, її структуру, види тощо. Особливо це стосується тієї інформації, що циркулює у суспільстві, та тієї, що була створена людиною (спільністю людей).

Існування «живого» світу неможливе без встановлення визначених відносин всередині та між кожною його складовою – виду, підвиду, різновиду, які базуються, в тому числі, й на інформації та її властивостях. Безумовно, найбільш складними, ієрархічно вибудованими є людські відносини (або так звані, суспільні відносини), що надалі й будуть розглядатись.

Природно, якщо інформація є обов'язковою умовою існування суспільства, то повинні бути певні відносини у поводженні з цією інформацією між окремими членами суспільства.

Враховуючи те, що інформація має як особисту, так і соціальну значимість, дані відносини можна розділити на дві категорії – інформаційні відносини та правовідносини в інформаційній сфері.

Інформаційні відносини виникають під час поводження з інформацією. Суспільні відносини в інформаційній сфері потребують правового регулювання тоді, коли їх предметом виступають суспільно значимі процеси, пов'язані з обігом та використанням інформації, а суб'єкти правовідносин мають взаємні права і обов'язки, гарантовані державою.

¹⁰Пилипчук В.Г. Розвиток правової науки в інформаційній сфері: системні проблеми та пріоритети / Пилипчук В.Г. // Право України. – 2013. – № 9/2013. – С. 146 – 161.

Виходячи з цього можна констатувати, що правовідносини в інформаційній сфері є складовою інформаційних відносин. При цьому, як перші так і другі є невід'ємними елементами суспільних відносин.

Подальший розгляд дефініції «інформаційні відносини» продовжимо саме у площині правовідносин в інформаційній сфері.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» у преамбулі чітко окреслює сферу регулювання – «відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації»¹¹. З огляду на назву ст. 2 цього Закону «Основні принципи інформаційних відносин», можна стверджувати, що у преамбулі мова іде саме про «інформаційні відносини».

Отже, основними принципами інформаційних відносин є: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя.

Таким чином, даний Закон, який вважається, поряд з Конституцією України, системоутворюючим в інформаційній сфері, регулює суспільні відносини у сфері поводження з інформацією. Підкреслимо – саме *суспільні відносини*, тобто суб'єктами даних відносин є люди та групи людей, які мають істотне значення для існування і функціонування певної, досить великої сукупності людей, а об'єктами – інформація та поводження з нею.

Але науково-технічний прогрес та пов'язані з ним тенденції розвитку суспільства як на національному, так і загальносвітовому рівні, вимагають переосмислення нашого уявлення щодо інформаційних відносин, у тому числі й правовідносин в інформаційній сфері, не лише в частині визначення суб'єктів цих відносин, але й їх об'єктів.

¹¹ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» / Верховна Рада України // Відомості Верховної ради України. – 2011. – № 32. – ст. 313.

Поява таких понять, як «розумний дім», «розумні вулиці», «розумне місто», «автомобіль без водія», «дрон», «Інтернет речей», які стають сталими та звичними, свідчать про успіхи у сфері алгоритмізації та практичної реалізації у частині інформаційного обміну як між людиною та штучним утворенням, так і між штучними утвореннями без участі людини, крім сфер нагляду, обслуговування та модернізації.

Крім того, необхідно враховувати досягнення та тенденції розвитку у сферах роботизації і, головне, створення штучного інтелекту.

Все це змушує замислитися над включенням до суб'єктів інформаційних відносин не лише людини або групи людей, але й штучних утворень, які будуть спроможні до самостійного (в лапках або без них – час покаже) здійснення інформаційного обміну, а до об'єктів – людину, бо настає час коли треба захищати не лише інформацію, а й людину від певної інформації.

Висновки та рекомендації до розділу

Вищенаведене дає змогу зробити наступні висновки:

1. Надання чітко визначеного поняття терміну «інформація» на даний час не уявляється можливим в силу її об'єктивної природи (об'єктивних причин).

2. Інформацію слід розглядати у трьох аспектах:

- *фундаментальному* – як рівну величину термінам «енергія» і «матерія»;

- *теоретико-прикладному* – як те, що сприймається хоча б одним з органів чуття живої істоти та викликає її відповідне реагування, а також штучною системою, яка спроможна саморозвиватися (самонавчатися) та моделювати відповідну поведінку живої істоти;

- *практично-прикладному* – відомості, дані, сигнали та ін. у залежності від сфери (галузі) використання.

3. У теоретико-прикладному та практично-прикладному аспектах поняття «інформація» неможливо розглядати без її джерел – носіїв інформації.

4. Носій інформації - об'єкт матеріального та нематеріального світу, який має властивості сприйматися або потенційно сприйматися хоча б одним із органів чуття живої істоти та викликати відповідне реагування, а також штучною системою, яка спроможна саморозвиватися (самонавчатися) та моделювати відповідну поведінку живої істоти.

5. Термін «інформація» разом з термінами «енергія» і «матерія» має бути віднесений до фундаментальних величин, які становлять основу світобудови і є базовими для сучасної науки.

6. Інформація є необхідною умовою існування та розвитку живих істот, підтримки всього їх життєвого циклу.

7. Інформаційні відносини виникають під час поводження з інформацією.

8. Правовідносини в інформаційній сфері є складовою частиною інформаційних відносин. Поняття правовідносин в інформаційній сфері є характерною особливістю людської спільноти, адже притаманні лише їй.

9. Інформація та, особливо, дії з нею є одним з фундаментальних основ формування, розвитку та трансформації суспільних відносин.

Дії з інформацією є основою формування, розвитку та трансформації інформаційних відносин у «живому» світі, включаючи, насамперед, людське суспільство.

10. Як в системі інформаційних відносин, так і в системі правовідносин в інформаційній сфері, на даний час, суб'єктами є люди та групи людей, які мають істотне значення для існування і функціонування певної сукупності людей, а об'єктами – інформація та поводження з нею.

11. В силу об'єктивних обставин виникає необхідність переглянути погляди на сферу інформаційних відносин та правовідносин в інформаційній сфері щодо визначення кола їх суб'єктів та об'єктів.

Об'єктивність розвитку людської спільноти вимагає на теоретичному та практичному рівнях розглянути питання про віднесення до **суб'єктів** інформаційних відносин не лише людину або групи людей та ін. суспільні інституції, а й штучні утворення, які будуть спроможні самостійно (в лапках або без них – час покаже) здійснювати інформаційний обмін. До **об'єктів** інформаційних відносин слід додати людину, бо настає час коли треба захищати не лише саму інформацію, а й людину від визначеної інформації.

РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Суспільні відносини виникли як наслідок спільного проживання на одній території певної кількості людей (як мінімум двох представників біологічного виду *Homo sapiens*) та обумовлені наявністю певних стосунків (відносин) між членами цього суспільства.

У зв'язку з тим, що суспільні відносини, як стійкі зв'язки між людьми та групами людей, мають істотне значення для існування і функціонування певної, досить великої сукупності людей та органічно пов'язані з формами і способами соціальної діяльності людей та їх спільнот, соціальними інтересами і потребами, вони знаходяться під впливом низки факторів, у постійній трансформації. Інша справа, ступінь та наслідки цих трансформацій. При цьому, еволюція людини і суспільства визначає рівень розвитку відносин між людьми у цьому суспільстві.

Докорінних змін суспільні відносини зазнають під час формування та становлення форми устрою угруповання людей, відношення до власності, відношення до засобів праці, а також під час отримання та впровадження фундаментальних науково-практичних результатів.

Глобальний розвиток інформаційних, інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних технологій породив нові інформаційні відносини та організаційні форми в економіці й виробництві, став новим джерелом продуктивності праці й активізував процеси формування глобальної

економіки. Стає все більш очевидним, що інформація та інформаційні ресурси є найважливішими чинниками розвитку, стратегічними ресурсами, де первинною стає не вартість праці та природних ресурсів, а вартість знань. Інформація стала продуктивною силою і товаром, який продається і купується, одночасно будучи засобом захисту і нападу у відстоюванні державних, корпоративних та особистих інтересів суб'єктів владних відносин. Нормальна життєдіяльність особи, суспільства і держави стала цілком визначатися рівнем розвитку, якістю функціонування і безпекою інформаційної сфери, де вирішальною стає якість і швидкість обробки інформації¹².

Ринкова економіка, заснована на розвитку інформаційної сфери, зумовила створення специфічної структури нового інформаційного капіталізму. Для цієї структури характерний розвиток високопродуктивної економіки, що ґрунтується на обмеженні інформаційного контролю за своєю діяльністю з боку інших суб'єктів інформаційних відносин, з одночасним збільшенням власного інформаційного контролю. Практика свідчить, що в інформаційний процес залучені не тільки держави, а й окремі особи, в результаті діяльності яких відбувається певний утиск інтересів особи, соціальних груп і навіть держав.

Слід підкреслити, що розвиток інформаційної сфери не визнає національно-державних меж і веде до утворення глобальних інформаційних ресурсів, контрольованих міждержавними організаціями і корпораціями, що нав'язують свої стандарти поведінки і мислення. Тому, вислів «хто володіє інформацією – той володіє світом», сповна підтверджується політичною й економічною практикою суспільного життя.

Цілком природно, що це не може не позначитися (причому дуже суттєво) на суспільних відносинах на всіх їх рівнях.

¹² Законодавчі основи забезпечення інформаційної безпеки України: наукова доповідь / Пилипчук В.Г., Корж І.Ф., Петришин О.В., Савінова Н.А., Фурашев В.М. (За заг. ред. Пилипчука В.Г.) – К: НДІП НАПрН України, 2014. – 60 с.

З точки зору розуміння трансформаційних процесів суспільних відносин, досить цікавими видаються погляди Е. Тоффлера, який виокремлює три хвилі суспільних змін на Землі. Перша хвиля пов'язана з формуванням і розвитком аграрного суспільства, друга – індустріального суспільства, а третя (сучасна) – інформаційного суспільства¹³.

Зважаючи на проблематику даної наукової доповіді, варто детальніше розглянути соціальні метаморфози, що мають місце протягом останніх років, що були охарактеризовані як індустріальне й інформаційне суспільство, та особливості трансформації суспільних відносин у них.

2.1. Суспільні відносини в індустріальному суспільстві

Індустріальне суспільство – стадія історичного розвитку людства, якій властиве домінування промислового виробництва над аграрним, кількісне переважання міського населення над сільським. Високий рівень промислового виробництва характеризується його механізацією та автоматизацією, використанням досягнень науково-технічного прогресу, що зумовлює великі якісні зміни й в інших сферах суспільного життя: соціально-побутовій, політичній, культурно-духовній.

Відповідно до цієї загальносоціологічної теорії, розвиток суспільства здійснюється як перехід від відсталого, традиційного аграрного суспільства, де панують натуральне господарство і станова ієрархія, – через кілька перехідних стадій – до індустріального суспільства з його ринковим господарством, масовим товарним виробництвом і демократичним політичним ладом. Цей перехід здійснюється на основі послідовних технічних нововведень у виробництві в поєднанні з певними психологічними мотивами діяльності (духом підприємництва та конкуренції, протестантською етикою, націоналізмом, особистими амбіціями політичних діячів тощо)¹⁴.

¹³ Э. Тоффлер Третья волна: Пер. с англ. /Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – С. 31 – 40.

¹⁴ Джерело інформації: <http://histua.com/slovník/i/industrialne-susplstvo>

Як відмічав Е. Гелнер: «Індустріальне суспільство – це єдине суспільство, саме існування якого засноване на тривкому і безперервному зростанні, на безупинному і очікуваному вдосконаленні. Не дивно, що це було перше суспільство, яке винайшло ідею та ідеал прогресу, постійного руху вперед. Найприйнятніший спосіб суспільного контролю в такому суспільстві – суцільний підкуп, гарантія матеріального добробуту за відмову від соціальної агресії; найбільша його слабкість – нездатність пережити будь-яке тимчасове зменшення фонду соціального підкупу і втрату законності, яка настає, коли ріг достатку тимчасово порожніє і потік припиняється»¹⁵.

За концепцією «індустріального суспільства» Р. Арона, індустріальне суспільство – це «суспільство, де промисловість, велика промисловість, є найбільш характерною формою виробництва»¹⁶. Економіка, а саме її зміни, у такому суспільстві займають настільки визначальну роль, що стає пріоритетною над іншими інститутами суспільства, обумовлюючи їх зміни та умови функціонування. Індустріальна економіка Р. Ароном була визначена наступними характерними рисами, що сприяли екстраполяції суспільства до економіки: цілковите відокремлення виробництва від сім'ї; запровадження способів поділу праці; накопичення капіталу та концентрація робітників незалежно від засобів виробництва; економічні та суспільні відносини будується на суворому економічному розрахунку¹⁷.

Отже, виходячи з аналізу зазначеної вище позиції, бачимо чітку тенденцію превалювання економіки у процесі формування та розвитку індустріального суспільства, хоча варто зазначити, що дана позиція не є дивною, адже дослідження етимології даного поняття дає можливість стверджувати, що «індустрія» в перекладі з латинської мови, означає

¹⁵ Ернест Гелнер. Нації та націоналізм. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gellner/gel04.htm>

¹⁶ Джерело інформації: http://ua-referat.com/Теорії/індустріального_та_постіндустріального_суспільства_Генезис_теорії

¹⁷ Джерело інформації: http://ua-referat.com/Теорії/індустріального_та_постіндустріального_суспільства_Генезис_теорії

діяльність та старанність¹⁸, а ось сучасні інтерпретації розуміння сутності індустрії та індустріального (суспільства) ототожнюють його з промисловістю і промисловим виробництвом.

До характерних рис індустріального суспільства, які безпосередньо впливають на формування та характер суспільних відносин, слід віднести:

- форму власності на засоби виробництва (переважно – приватна);
- децентралізоване регулювання економіки через ринок, але з одночасним посиленням ролі держави в економічній діяльності виробництва з використанням інших регуляторних та протекціоніських механізмів;
- «відділення» працівника від продукту та засобів виробництва;
- поділ суспільства на наймачів–власників засобів виробництва і найманих працівників, що володіють тільки робочою силою;
- колективізація продукції виробництва;
- машинізація масового виробництва зі спеціалізацією та інтеграцією робіт в рамках великих корпорацій;
- зосередження управління підприємствами в руках менеджерів;
- координація діяльності різних господарських одиниць і галузей через ринок, що грає роль регулятора виробництва і обміну;
- наявність стихійних коливань ринкових цін і циклічних коливань економіки.

Такі кардинальні трансформації суспільства та відносин, що у ньому виникають, внаслідок активного розвитку промислового виробництва та ринкової економіки, порівняно з аграрним суспільством, пов'язані перш за все з:

- подоланням, значною мірою, залежності людини від природи;
- створенням передумов для переходу від природних продуктивних сил до громадських;
- зміною особистої залежності перед приматом свободи особистості;

¹⁸ Джерело інформації:

<https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%8F#.D0.AD.D1.82.D0.B8.D0.BC.D0.BE.D0.BB.D0.BE.D0.B3.D0.B8.D1.8F>

- суттєвим зменшенням необхідності безпосереднього звернення до природи як до джерела засобів існування.

Необхідно зауважити, що саме суспільні відносини у поєднанні з науково-технічним прогресом створили всі необхідні умови подальшого еволюційного розвитку суспільства – переходу на більш високий щабель, до «постіндустріалізму», який за дослідженнями професора Гарвардського університету Д. Белла, характеризується:

- переходом від виробництва товарів до виробництва послуг;
- переважанням серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків;
- провідною роллю теоретичних знань, як основи нововведень, в економіці, політиці й соціальній структурі суспільства;
- орієнтацією на методи контролю й оцінкою можливих напрямів розвитку технології;
- прийняттям рішень на засадах нової «інтелектуальної технології»¹⁹.

Отже, бачимо, що індустріальне суспільство цілком залежить від економіки, а його концепція розвитку обумовлена виключно економічною складовою. Економічний розвиток індустріального виробництва зумовлює розвиток суспільства та сприяє йому, при цьому промисловість є чимось більшим, ніж економічна сфера – це умова життя суспільства та визначальний важіль його розвитку.

2.2. Генезис поняття «інформаційне суспільство»

Науково-технічна революція на початку ХХ століття ознаменувалась низкою наукових та технічних відкриттів, що кардинально та безповоротно змінила суспільство, його інститути та відносини між його членами. Одним із найважливіших її результатів стало винайдення та наступне впровадження інформаційно-комунікативних технологій у всі сфери суспільного життя та

¹⁹ Джерело інформації: <http://library.if.ua/book/87/6166.html>

«удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, обробки, використання та поширення інформації»²⁰.

Як результат, на початку ХХ ст. основним джерелом інформації стали газети, журнали, книги, до яких згодом додалися телефон, телеграф, радіо і телебачення. На даний час, ці ресурси активно витісняються та заміщуються комп'ютерною технікою й глобальною мережею Інтернет. Відтак, «з активним розвитком науково-технічного прогресу та впровадженням процесу інформатизації в життя, інформація перетворюється з явища об'єктивної дійсності в надприбутковий ресурс соціального та економічного зростання»²¹.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології мають всепроникаючий характер та активно використовуються людьми у всіх сферах життя для задоволення наявних потреб (у першу чергу, інформаційних), як у виробництві, так і в управлінні, освіті та навіть у побуті, для задоволення наявних (у т.ч. інформаційних) потреб соціуму. При цьому, самі технології швидко змінюються, набувають нових функцій та властивостей. У 2012 р. дослідницько-консалтингова компанія «*Gartner*»²² проводила дослідження ринку традиційних персональних комп'ютерів, результати якого свідчать про стрімке скорочення ринку традиційних персональних комп'ютерів та надання переваги покупців та, відповідно, виробників більш мобільним та портативним засобам комунікації та інформатизації, які мають подібні функціональні й технічні характеристики, а їх вартість стає більш доступнішою (порівняно із ПК)²³.

²⁰ Брижко В.М. Філософія права: юридична онтологія у сфері інформаційного права // Інформація і право. — К., 2012. — № 3 (6). — С. 14-21. С. 17.

²¹ Поперечнюк В.М. Сучасні ризики формування та розвитку особистості і умовах становлення інформаційного простору / В.М. Поперечнюк // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 18 березня 2016 року) : у 2 ч. Ч.2. — Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. — С. 53-56. С.54.

²² На рынке ПК происходят значительные структурные сдвиги [Електронний ресурс] // Асоціація підприємств інформаційних технологій. — Режим доступу: <http://aritu.org.ua/node/6415>. — Назва з екрану.

²³ Дубов Д.В., Ожеван М.А. Широкополосний доступ до мережі Інтернет як важлива передумова розвитку України : аналіт. доп. / Д.В.Дубов, М.А. Ожеван. — К.: НІСД, 2013. — 112с. С.4

Використання населенням ІКТ полегшує життя та діяльність людей, звільняє від низькопродуктивної та трудомісткої праці на роботі, урізноманітнює повсякденне життя та побут удома, створює можливості для інтелектуального розвитку та самовдосконалення. Зокрема, мережа Інтернет є невичерпним джерелом для одержання нових знань, адже забезпечує доступ до найрізноманітніших джерел інформації. Прогнози зроблені Міжнародним союзом електрозв'язку дають підстави вважати, що в 2020 р. кількість пристроїв приєднаних до Інтернет у 6 разів перевищуватиме кількість людей що підключені до мережі (25 млрд. пристроїв проти 4,5 млрд. людей)²⁴, вже зараз простежується тенденція активного зростання кількості користувачів Всесвітньої глобальної мережі, лише за останні 6 років збільшилась у 3 рази та становить 51 %²⁵.

Спрощення умов для розповсюдження інформації за рахунок ІКТ, сприяє трансформації усіх інститутів суспільства. Одним із перших інститутів, що зазнав змін, стала економіка. На думку Президента Франції (1974-1981 рр.) В. Ж. д'Естена, інформаційне суспільство без перебільшень є ринковим суспільством²⁶, адже на основі наявної та потенційної інформації, що цілодобово циркулює у суспільстві мільйонами мегабайт, перед кожним розкриваються нові перспективи.

Економіка з великим автоматизованим виробництвом, що характеризувало індустріальне суспільство, відходить на задній план, а основним ресурсом і засобом виробництва стає інформація, що сприяє формуванню економіки знання, яка визначається пріоритетністю надання послуг, високим рівнем освіти працівників, використання на виробництві

²⁴ Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні : матеріали парлам. Слухань у Верховній Раді України ; комітет ВР України з питань інформатизації та інформаційних технологій ; ред. кол.: В.П. Омельченко (голова), В.П. Семиноженко, Г.О. Андрощук, Л.М. Гриневич [та ін.]. – К.: Парлам. Вид-во, 2014. – 196 с. С. 141.

²⁵ Семенченко А.І. Методологічні підходи до формування організаційно-правових механізмів державного управління та регулювання розвитку інформаційної інфраструктури інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Семенченко А.І. // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – Режим доступу <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/10/2014-10-07.pdf>. – Назва з екрану.

²⁶ The Computerisation of Society. A Report to the President of France / Cambridge: MIT Press, 1980. – 186 p.

результатів інноваційної діяльності тощо²⁷, а рушійною силою розвитку економіки та суспільства в цілому буде виробництво інформаційного продукту²⁸.

Розвиток ринкової економіки, що обумовлена жорсткою конкуренцією та обмеженістю природних ресурсів, сприяв пошуку нових шляхів ефективного економічного зростання, а впровадження ІКТ до цих сфер у разі прискорює вирішення багатьох проблем. Кардинально змінюються функції працівника та його місце у виробничому процесі: тяжка фізична праця починає замінюватись автоматизованим виробництвом з використання технологій і техніки з елементами штучного інтелекту, людина як працівник виконує інтелектуальну функцію творчого та креативного характеру, вона є генератором новаторських нестандартних рішень.

П. Страсман, досліджуючи фінансову звітність семи тисяч американських корпорацій, виявив, що вартість інтелектуального капіталу підприємств в два рази перевищує вартість їх фізичного капіталу²⁹. У доповіді експертів Програми розвитку ЮНЕСКО «Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех», близько 40 % загального обсягу промислової продукції, у розвинутих країнах, створюється на базі знань³⁰.

Питома вага значення людського капіталу стрімко росте з кожним роком та вже сягає показників 64 % усього національного багатства, природний та фізичний капітал становлять 20 % та 16 % відповідно, хоча у розвинених країнах (Німеччина, США, Фінляндія, Швейцарія, Японія) рівень людського капіталу становить понад 80 %³¹. Інвестиції вкладені в інтелектуальний капітал ростуть швидше, ніж ресурси вкладені в основні

²⁷ D. Bell The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. / D. Bell. – NY., 1973. – 234 p.

²⁸ Y. Masuda The Information Society as post-industrial Society / Y. Masuda. Wash.: World Future Soc., 1983. – 320 p. P.29

²⁹ Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: Учебное пособие. / [Под ред. д.э.н. проф. Гапоненко А.Л., д.э.н. Орловой Т.М.] – М.: Издательский Дом «Социальные отношения», 2003. – 184 с., С. 25.

³⁰ Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2011. – 188 с.

³¹ Making a European area of lifelong learning a reality [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/education/> - Назва з екрану.

фонди, що свідчить про перехід економіки та суспільства до нових тенденцій розвитку, переосмислення ролі людини у виробничому процесі й соціальному житті.

Такі зміни основних інститутів суспільства сприяли перебудові соціального укладу, суспільних відносин та інших сфер суспільного життя, зокрема, праця, управління, дозвілля тощо³². А сучасні технології виступають інструментом глобального перерозподілу ідей, капіталів та праці, визначають парадигму розвитку глобалізованого світу³³.

Внаслідок активного розвитку науки і техніки, було винайдено революційні засоби, що забезпечували обіг інформації у суспільстві, зокрема, це радіо, телефон, телебачення, персональний комп'ютер, Інтернет, що нині є невід'ємними елементами життя людини та функціонування суспільства.

Винайдення телебачення докорінно змінило сприйняття інформації, адже воно перевернуло уявлення людини про сприйняття інформації і, тим самим, за короткий проміжок часу змістило популярність радіомовлення на задній план. Така конкуренція нерівних та принципово різних сегментів медіа ринку обумовила необхідність розвитку та вдосконалення радіомовлення, а відтак сприяла його широкому розповсюдженню, «гнучкості» та швидкій адаптації до сучасних умов і потреб населення.

Друковані засоби масової інформації, що донедавна були головним джерелом одержання інформації, також вимушені адаптуватись до вимог соціуму та здебільшого орієнтуватись на певну цільову категорію читачів³⁴. А поява мережі Інтернет та ІКТ виконує функції зазначених вище засобів обігу інформації, при тому ще й створює можливості доступу людини до

³²Toffler A. FutureShock / A.Toffler. – NewYork: BantamDoubledayDell, 1984. – 561 p. P.4.

³³Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.політ. наук.: спец.23.00.03. «Політична культура та ідеологія» / А.В. Колодюк; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. – К., 2005. – 20 с. С.9

³⁴M. Castells. The Information Age: Economy, Society and Culture- 2nd ed., with a new pref.p. cm. / M. Castells. Garsington Road, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2010. – 597 p. P. 54

інформації незалежно від часу та місця, тим самим формує нові типи соціальної комунікації³⁵.

За таких умов, людина весь час знаходиться у безперервних потоках інформації (ЗМІ, комп'ютери, канцелярська робота, факси, телефони, кіно, плакати, реклама, законопроекти, рахунки та тисячі інших джерел), які проникають в її свідомість, впливають на особистість та її життя³⁶, змінюють парадигму сприйняття і розуміння навколишньої дійсності³⁷. На думку Е. Тоффлера, у таких умовах сучасна людина почуватиме себе досить комфортно³⁸, адже її свідомістю та підсвідомістю будуть скасовані всі механізми захисту і вона без будь-якого дискомфорту буде «споживати» усю інформацію не залежно від форми її представлення та змісту³⁹.

При цьому, спостерігається залежність людини від інформації, її прагнення завжди і по всяк час володіти свіжою та завжди актуальною інформацією, та й сама людина охоче поширює інформацію за рахунок соціальних мереж та Інтернет-платформ. Особливості першого пояснюються когнітивними потребами людини, а другого - прагненням до популярності та бажанням слідувати загальноприйнятим тенденціям у суспільстві.

Визначальне місце ЗМІ та інших інформаційних ресурсів у житті усього Людства. ЗМІ стають головним засобом формування національної та міжнародної думки, є невід'ємним компонентом зовнішньої та внутрішньої політики кожної держави, а відтак стають ареною для більшості політичних зіткнень та суперечок⁴⁰.

³⁵ Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади / О.П. Дзьобань. – Харків: Майдан, 2013. – 360 с. С.46

³⁶ Э. Тоффлер *Метаморфозы власти*: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с. С. 334-335

³⁷ M. McLuhan *Understanding Media* // M. McLuhan. – N.Y., 1964.- 396 p.

³⁸ Э. Тоффлер *Метаморфозы власти*: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с. С. 334-335

³⁹ Поперечнюк В.М. Сучасні ризики формування та розвитку особистості і умовах становлення інформаційного простору / В.М. Поперечнюк //Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 18 березня 2016 року) : у 2 ч. Ч.2 . – Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. – С. 53-56. С.53-54.

⁴⁰ Протидія інформаційному тероризму та його фінансуванню в сучасних умовах : монографія / В.В. Крутов, М.П. Стрельбицький, О.А. Шевченко (за аг. ред.. В.В. Крутова) – К.: Вид-во НАПрН У; Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. – 309 с. С 67.

Отже, науково-технічний прогрес вплинув на зміни усього суспільства та відносини, що існують у ньому. У зв'язку із цим, виникає новий вид суспільних відносин – інформаційні відносини, що ґрунтуються на використанні комп'ютерних (цифрових) технологій і будуть пов'язані зі створенням, поширенням, використанням, зберіганням та утилізацією інформації⁴¹.

За таких умов, конструктивною видається характеристика основних рис постіндустріального суспільства, до яких належать:

- провідна роль теоретичного знання, що становить основу технологічних інновацій;

- нова інтегральна технологія, яка дає можливість знаходити більш ефективні підходи до вирішення технічних, економічних та соціальних проблем;

- вирішальна роль «носіїв знання» – технічних спеціалістів, професіоналів, які становлять найчисленнішу соціальну групу;

- перехід від виробництва товарів до виробництва послуг, у тому числі у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо;

- утвердження нового характеру праці як взаємодії між людьми;

- зростання ролі жінок, які отримують основу для економічної незалежності;

- акцент на теоретичні знання, посилення ролі та значення науки, орієнтація на майбутнє;

- зростання ролі та значення ситуацій: функціональних (наукових, технічних, адміністративних, культурних) та інституціональних (підприємств, державних закладів, університетів, інженерно-дослідних центрів, армії) соціальних одиниць;

⁴¹Баранов О.А. Особливості правового регулювання інформаційних відносин в умовах кіберцивілізації / Баранов О.А. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 22.

- формування системи меритократії, за якої соціальне становище людини зумовлюється виключно її інтелектуальним потенціалом і здатністю генерувати нові знання;

- подолання обмеженості благ, нестачі товарів, послуг і виникнення нових дефіцитів: часу та інформації;

- формування економічної теорії інформації на основі заміни трудової теорії вартості теорією цінності, заснованої на знаннях⁴².

Із аналізу зазначеної позиції бачимо, що концепція постіндустріального суспільства Д. Белла ґрунтується на приматі розвитку науки і техніки, а також їх превалюванні, не лише у виробництві, а й загалом в економіці: «Постіндустріальне суспільство визначається як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти й підвищення якості життя; у якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень [...] усе більшою мірою стало залежати від досягнень теоретичного знання»⁴³.

Як справедливо зауважують О.Д. Довгань та О.М. Солодка, трансформація соціальних відносин, зміна засобів виробництва та його переорієнтація, на фоні науково-технічної революції й активного розвитку, використання ІКТ населенням у різних сферах спонукали наукову спільноту до активізації наукових досліджень нових умов життя людської цивілізації, виділяючи певні характерні риси його розвитку⁴⁴. Нині, найпопулярнішою концепцією розвитку людської цивілізації, що до речі, знайшла своє нормативно-правове закріплення (як на рівні національного, так і міжнародного права), є інформаційне суспільство.

⁴² Джерело інформації: <http://westudents.com.ua/glavy/19120-71-sutnsn-harakteristiki-postindustrialnogo-susplstva.html>

⁴³ D. Bell *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting.* / D. Bell. – NY., 1973. – 234 p.

⁴⁴ Довгань О.Д., Солодка О.М. Щодо окремих проблем правового регулювання інформаційних відносин в умовах кіберцивілізації / Довгань О.Д., Солодка О.М. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С.38

Однією з перших концепцій інформаційного суспільства, як нової форми розвитку людської спільноти, вважають позицію професора Токійського технологічного інституту Ю. Хаяши (друга половина 60-х рр. ХХ ст.). Надалі цей термін активно почав використовуватись у доповідях, поданих японському уряду певними організаціями (Агентством економічного планування, Інститутом розробки використання комп'ютерів, Радою зі структури промисловості) і його сутність полягала у певному рівні життя суспільства з високим рівнем якісної інформації, а також наявністю необхідних засобів її розподілу⁴⁵. Дійсно, у сучасних умовах неможливо применшувати роль та місце ІКТ у процесі становлення і розвитку суспільства, адже, як справедливо зазначає Н.А. Савінова, інформація існувала завжди, незалежно від етапу розвитку людства, проте, використовуватись як ресурс та засіб вона почала лише з широким розповсюдженням ІКТ, що виступили своєрідним каталізатором розвитку інформаційного суспільства⁴⁶. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти та роботи, а також взаємодії держави та громадянського суспільства, новітні технології швидко стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки, вони дають можливість приватним, юридичним особам та співтовариствам, які займаються підприємницькою діяльністю, більш творчо й ефективно вирішувати економічні і соціальні проблеми.

Активне використання населенням ІКТ у всіх сферах суспільного життя сприяло швидкому доступу кожного до потрібної інформації та задоволенню інформаційних потреб, що тим самим забезпечує ефективний інформаційний обмін та продукування нового знання.

Усвідомлюючи невідворотність процесів інформатизації та глобалізації, наприкінці ХХ століття світова спільнота усе більше уваги

⁴⁵ Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе / М.С. Вершинин. – СПб : Изд-во Михайлова В.А., 2001. – 253 с.

⁴⁶ Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти: монографія / Н. А. Савінова. – К. : ДКС, 2011. – 342 с

починає приділяти проблематиці розбудови інформаційного суспільства. Вперше на міжнародному рівні про суспільство нової формації згадується в Рекомендаціях Комісії Європейського Союзу (1993 р.), при цьому надається визначення даному поняттю: *«Інформаційне суспільство – суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку»*⁴⁷. Сутність даного поняття було дещо розширено в «Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства» (2000 р.): *«Інформаційне суспільство дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал та реалізовувати свої прагнення, для цього необхідно створити умови щоб інформаційні технології служили взаємодоповнюючими цілями забезпечення стійкого економічного розвитку, підвищення суспільного благоустрою, стимулювання соціальної згоди і повної реалізації їх потенціалу в галузі укріплення демократії, транспарентного та відповідального управління, прав людини розвитку культурного багатоманіття і укріплення міжнародного миру та стабільності»*⁴⁸. Тобто, ІКТ повинні служити на благо розвитку людини і суспільства, а не просто полегшувати їй життя.

Нині найпоширенішим розумінням сутності інформаційного суспільства є концепція закладена у «Женевській декларації принципів «Побудови інформаційного суспільства: глобальна задача в новому тисячолітті» (2003 р.): «Побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток *інформаційне суспільство*, у якому кожен може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, використовувати й обмінюватися ними, для того, аби дати окремим особам,

⁴⁷ Європа і всесвітнє інформаційне суспільство. Рекомендації Європейської Ради: звіт групи Мартина Бангемана від 05.12.93 р. Комісії Європейського Союзу. – Системна інформатизація правоохоронної діяльності: європейські нормативно-правові акти упорядкування інформаційних відносин у зв'язку з автоматизованою обробкою даних: посібник / [В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець]. – Кн. 2. – К.: ТОВ «ПанТот», 2006. – С. 444-448. – ISBN 966-96731-1-9. – Режим доступу: <http://www.europa.eu.int/comm>.

⁴⁸ Окінавская хартія глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс]: прийнята від 22.07.2000 р. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_163 – Назва з екрану.

общинам і народам можливість повністю реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку та підвищуючи якість свого життя»⁴⁹.

Зокрема, остання позиція знайшла відображення на рівні національних законодавчих актів, у тому числі й України. Так, Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки», визначає інформаційне суспільство аналогічно до «Женевської декларації принципів»⁵⁰.

При цьому, якщо провести детальний аналіз норми даного законодавчого акту, що визначає сутність інформаційного суспільства та законодавчо передбачених основ інформатизації суспільства (закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» і «Про Національну програму інформатизації»), виходячи із поняття та мети інформатизації бачимо, що законодавець розуміє інформатизацію як: «... сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки, інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, *спрямованих на реалізацію прав громадян і суспільства в задоволенні інформаційних потреб*»⁵¹. А метою процесу інформатизації, відповідно до закону України «Про Національну програму інформатизації», є: «Створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією *шляхом*

⁴⁹ Побудова інформаційного суспільства: глобальна задача в новому тисячолітті [Електронний ресурс]. – Декларація принципів від 12.12.2003. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c57 – Назва з екрану.

⁵⁰ Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [Електронний ресурс]: закон України від 09. 01. 2007 р. № 537-16. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. – Назва з екрану.

⁵¹ Концепція Національної програми інформатизації [Електронний ресурс]: схвалена Законом України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" від 4 лютого 1998 року N 75/98-ВР. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80> – Назва з екрану.

широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави»⁵².

Отже, з аналізу зазначеного випливає, що по-перше, інформатизація є основою розвитку інформаційного суспільства, адже передбачає базові механізми забезпечення реалізації права кожної людини на інформацію, а по-друге, хоч де-юре поняття «інформаційне суспільство» на законодавчому рівні до 2007 р. в Україні не було визначено, але певні механізми його побудови були передбачені ще задовго до того.

Розбудова інформаційного суспільства повинна визначити основні вектори розвитку людської цивілізації, заклавши ціннісні реалізаційні механізми, що сприятиме демократизації суспільства, соціальному та економічному зростанню людства, подоланню маргінальних настроїв населення, а також вирішенню глобальних проблем людства (забезпечення миру на Землі; подолання голоду, дитячої смертності; вирішення демографічної кризи; гарантування національної, етнічної, гендерної рівності та ін.).

Відомий український вчений О.А. Баранов визначає інформаційне суспільство, «як суспільство, в якому вся сукупність суспільних відносин з метою підвищення ефективності людської діяльності в різних сферах (політиці, економіці, державному управлінні, військовій справі, освіті, культурі, розвагах, особистого життя тощо) реалізується на основі максимального використання інформаційних комп'ютерних технологій»⁵³.

На нашу думку, особливої уваги заслуговує пропозиція д.ю.н., проф., чл.-кор. НАПрН України Пилипчука В.Г. відносно дефініції «інформаційне суспільство». Він вважає, що: «Інформаційне суспільство – це історична

⁵² Про національну програму інформатизації [Електронний ресурс]: Закон України «Про національну програму інформатизації» від 04.02.1998 № 74/98-ВР. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> – Назва з екрану.

⁵³ Баранов О.А. Особливості правового регулювання інформаційних відносин в умовах кіберцивілізації / Баранов О.А. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 22.

стадія розвитку людини, суспільства, держави та міжнародної спільноти, для якої характерні:

1) зростання ролі інформації, знань та інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності;

2) збільшення кількості людей, зайнятих виробництвом інформаційних ресурсів, технологій, продуктів і послуг, зростання їх ролі у валовому внутрішньому продукті;

3) поширення процесу інформатизації за всіма функціональними напрямками інформаційної діяльності;

4) формування національного і глобального інформаційного простору для задоволення потреб в інформаційних ресурсах, продуктах і послугах;

5) збереження, розвиток та поширення в інформаційних мережах національних культурних, духовних і моральних цінностей;

6) забезпечення безпеки людини і громадянина, суспільства, держави та міжнародної спільноти в інформаційній сфері»⁵⁴.

Тенденція становлення та розвитку інформаційного суспільства має певні характерні риси, що обумовлені науково-технічною революцією, за рахунок якої було винайдено електронно-обчислювальні машини та навіть системи штучного інтелекту, що кардинально змінило економіку, переорієнтувавши її на наукоємне виробництво, змінивши ресурси та засоби виробництва. Відбувається зміна життя суспільства та суспільних відносин, при цьому різко зростає роль та місце інформації у всіх сферах.

2.3. Генезис поняття «суспільство знань»

Український вчений В.Г. Пилипчук вважає, що «... *суспільство знань* виступає, по-перше, як *ідеал*, або нормативна модель, до якої реальним суспільствам запропоновано свідомо прагнути, відповідним чином перебудувавши цілі й завдання політики. По-друге, суспільство знань

⁵⁴Пилипчук В.Г. Від інформатизації до суспільства знань як вищої ступені інформаційного суспільства / Пилипчук В.Г. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 14-15.

розглядається як об'єктивна тенденція суспільства, що динамічно розвивається та послідовно проходить стадії: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, суспільство знань» – та продовжуючи думку – «...як свідчить аналіз наявних наукових здобутків, *суспільство знань – це суспільство, що створює, підтримує й оновлює систему інститутів, які виробляють і поширюють знання для свого функціонування й розвитку; формує систему стимулів для підтримки наукоємних інноваційних виробництв; орієнтоване на інтенсивний розвиток усіх сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави та свідомо прагне зняти обмеження доступу до знань*»⁵⁵.

Грунтовні дослідження концепції суспільства заснованому на знанні ознаменувались на початку 2000-х років, адже саме тоді даний термін отримує широкий інтерес серед науковців та соціально-політичних діячів.

Переломною подією для сучасної науки можна вважати 32-у Генеральну конференцію ЮНЕСКО, що відбулася у 2003 році, на якій вперше було рекомендовано використовувати термін «суспільство знань»⁵⁶, що започаткувало науковий дискурс навколо назви та самого визначення наступного етапу цивілізаційного розвитку. Дана концепція знайшла своє продовження у поглядах А. Хана (заступника Генерального директора ЮНЕСКО з питань комунікації та інформації), він вважає що інформаційне суспільство є функціональним блоком суспільства знань, адже в основу інформаційного суспільства входять технічні інновації, а суспільство знань включає в себе соціальне, культурне, економічне, політичне та інше підґрунтя⁵⁷. Дотримуючись зазначеної позиції, І.В. Арістова зауважує, що основу суспільства знань становить можливість знаходити, виробляти,

⁵⁵ Пилипчук В.Г. Від інформатизації до суспільства знань як вищої ступені інформаційного суспільства / Пилипчук В.Г. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с.- С. 13-14

⁵⁶ От информационного общества – к обществам знания. ЮНЕСКО // Всемирный саммит по информационному обществу: информационное издание / Сост. Е.И. Кузьмин, В.Р. Фирсов. – СПб., 2004. – С. 82-84.

⁵⁷ На пути к обществам знаний: Интервью с заместителем Генерального директора ЮНЕСКО по вопросам коммуникации и информации г-ном. А.В. Ханом // Наука в информационном обществе: Информационное издание / Сост. Е.И. Кузьмин, В.Р. Фирсов. – СПб., 2004. – С. 22-26.

обробляти, перетворювати, поширювати та використовувати інформацію з метою отримання й застосування необхідних для людського розвитку знань⁵⁸.

У доповіді к.ю.н., доцента С.Ю. Петряєва «Еволюція інформації на пути к «обществу знания» вказується, що суспільство знань це, перш за все, усвідомлення природи того чи іншого знання, а не накопичення, обробка, систематизація та використання його у якості продукту господарських відносин, що відноситься лише до технічної складової процесу пізнання, подібно до властивостей інформації. Знання, як продукт пізнання сутності інформації, «стискає» соціальній час, в якому знання практично одразу перетворюються в звичайну інформацію. Таким чином, відбувається поступове злиття (поглинання) цих близьких, взаємозалежних соціальних понять та явищ⁵⁹.

Зважаючи на тісний зв'язок інформації і знань та чотири етапи їх відношення на шляху до «суспільства знань», у вищезазначеній доповіді робиться висновок щодо некоректності поняття «суспільство знань», тому що воно не може відображати наступний етап еволюційного розвитку суспільства. Адже це пояснюється тим, що будь-яка нова епоха, включає їх перехідні періоди є певним чином новим суспільством знання по відношенню до попередньої, а разом вони складають еволюцію людини розумної від неусвідомлюваних інстинктів до усвідомлених знань. Що дає підстави зробити висновки про абстрактну природу «суспільства знань», бо процес пізнання як його основа є нескінченим і безмежним процесом та уособлює безкінечність ідеї «суспільства знань», яке можливо досягти, лише

⁵⁸Арістова І.В. Розбудова правової держави в Україні: правовий механізм забезпечення права на доступ до інформації в суспільстві знань // Правова інформатика. – 2010. – № 1(25). – С. 3-13. С.9

⁵⁹Петряев С.Ю. Эволюция информации на пути к обществу знания / Петряев С.Ю. / Материали науково-практичного «круглого» столу (27 квітня 2016 р.) «Правові питання трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань, як основи інноваційного розвитку України». НТУУ «КПІ» ВПІ ВПК «Політехніка», К.: 2016. С.51-54.

за умови настання рівності між інформацією і знаннями, коли вони зіллються⁶⁰.

Концепцію суспільства знання і її сутність можна розглядати лише як «*тимчасовий тренд*», узагальнюючу мовно-сміслову конструкцію яка виконує роль умовного означення якісного етапу цивілізаційного розвитку, що настане за інформаційним⁶¹.

Взагалі формулювання теорії суспільства знань стала розробка наукових позицій нового етапу цивілізаційного розвитку, що визначається розвитком та активним продукуванням нових знань, що становитимуть його ресурсну основу⁶². Нові наукові та науково-технічні відкриття стають популярнішими та доступнішими для простої людини, тим самим збільшуються її можливості для пізнання та задоволення інформаційних потреб. Висвітлення основних результатів досліджень та розробок (що не захищені комерційною таємницею або не віднесені до будь-якого іншого виду інформації з обмеженим доступом) за допомогою відповідних інформаційних ресурсів отримуватимуть широке розповсюдження серед загалу, сприяючи обізнаності населення, а також використанню результатів таких розробок широким загалом.

Суспільство знань має принципово відмінну концепцію свого розвитку від інформаційного, адже є його якісним продовженням, враховуючи, закладені інформаційною соціально-економічною формацією базові засади

⁶⁰Петряев С.Ю. Эволюция информации на пути к обществу знания / Петряев С.Ю. / Материалы научно-практичного «круглого» столу (27 квітня 2016 р.) «Правові питання трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань, як основи інноваційного розвитку України». НТУУ «КПІ» ВПІ ВПК «Політехніка», К.: 2016. С.51-54.

⁶¹Петряев С.Ю. Эволюция информации на пути к обществу знания / Петряев С.Ю. / Материалы научно-практичного «круглого» столу (27 квітня 2016 р.) «Правові питання трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань, як основи інноваційного розвитку України». НТУУ «КПІ» ВПІ ВПК «Політехніка», К.: 2016. С.51-54.

⁶²Дані́л'ян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): монографія / В. Дані́л'яне – Харьков: Право, 2008. – 184 с. С.8-9

Waldrop M. Man-made minds : the promise of artificial intelligence / M. Mitchell Waldrop. – New York : Walker, 1987. – P. 251-268.

Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 287 с.

Toffler A. Future Shock / A. Toffler. – New York: Bantam Doubleday Dell, 1984. – 561 p.

К обществам знания : Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005. – 240 с.

трансформації соціуму та суспільних відносин, докорінну зміну умов та способу життя кожної людини і суспільства в цілому.

Усвідомлюючи наступність та невідворотність якісних змін і трансформацій суспільства, які вже активно проявляються зараз, українським парламентом було зроблено важливий крок в цьому напрямку. У Постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні», рекомендовано Кабінету Міністрів України щодо технічного забезпечення розвитку телекомунікацій та зв'язку: «Організувати та забезпечити розробку наукових і прикладних засад трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань як інноваційну основу подальшого суспільно-економічного розвитку України»⁶³.

Зазначене дозволяє припустити, що законодавець не лише вважає суспільство знань продовженням інформаційного, при цьому останнє є базовою основою переходу людської спільноти на вищий, якісніший рівень розвитку – суспільство знань. Окрім того, суспільство знань може бути досягнуто не лише за умови побудови інформаційного суспільства, як його наступний етап, а реалізовуватись паралельно із провадженням заходів направлених на розвиток останнього⁶⁴.

Із цього слідує, що цілком можливо одночасно розбудовувати, як інформаційне, так і знаннєве суспільство, адже основною суспільства заснованого на знанні є базові параметри інформаційного, з додаванням деяких інших характерних рис та особливостей, орієнтованих, у першу чергу,

⁶³ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. – Постанова Верховної Ради України від 03.07.2014 № 1565-VII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1565-18> – Назва з екрану.

⁶⁴ Поперечнюк В.М. Суспільство знань: теоретичне осмислення проблеми кризь призму інтелектуалізації суспільства / В.М. Поперечнюк // Правові питання трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань, як основи інноваційного розвитку України: Матеріали науково-практичного «круглого» столу / 27 квітня 2016 р., м. Київ / Упорядн. В.М. Фурашев, С.Ю. Петряев. – К.: НДІП НАПрН України, Навчально-науковий центр інформаційного права та правових питань інформаційних технологій ФСП НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка», 2016. – С.39-44. С.42

на високий рівень інтелектуального, культурного та духовного розвитку людини, активне впровадження наукоємних сфер виробництва та ін. Парадигма побудови суспільства знань повинна ґрунтуватись на нових засадах і принципах, що має забезпечувати поширення, використання та продукування нового знання, яке й має стати базою розвитку соціуму.

Концепція суспільства знань повинна ґрунтуватись на нових засадах і принципах його побудови, що вимагає поширення, використання та продукування нового знання, яке й має стати базою розвитку соціуму. При цьому, концепт інформатизації, основа якого була закладена в ідею побудови інформаційного суспільства, втратив свою інтелектуальну складову, тому зараз він зводиться лише до впровадження технічних систем передачі інформації⁶⁵. Процес інформатизації для побудови інформаційного суспільства, в цілому є придатним, хоча що стосується суспільства знань, то дана ідея вимагає більш нової, якіснішої, конструктивнішої, інтелектуальної ідеї його побудови, адже суспільством заснованим на знанні може вважатись лише те, у якому більшість населення буде продукувати та генерувати знання, а не лише споживати наявні⁶⁶.

Зважаючи на вищезазначене, для забезпечення побудови суспільства знань варто віднайти механізми, які б не лише сприяли цьому, а й забезпечували б можливість такого переходу. Однією з концепцій, що могла б стати основою для трансформаційних процесів сучасного суспільства та становлення і розвитку суспільства знань, є інтелектуалізація суспільства, як сукупність різнонаправлених заходів спрямованих на підвищення загального рівня освіченості, розумового, творчого, наукового, культурного та духовного потенціалу людини, що реалізується за допомогою поширення та популяризації ІКТ, а також їх якісного контентного наповнення, є основою для гармонійного, різностороннього розвитку особистості, формування у неї критичного мислення та спонукання до пізнавальних процесів навколишньої

⁶⁵ Згуровский М. Общество знаний и информации: тенденции, вызовы, перспективы [Электронный ресурс] / М. Згуровский // Зеркало Недели. – 2003. – № 19(444). – Режим доступа : <http://www.zn.ua/2000/2675/38588> - назва з екрану.

⁶⁶ К обществам знания : Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005. – 240 с. С.202.

дійсності⁶⁷. Тобто, інтелектуалізація суспільства ґрунтується на використанні ІКТ та інформаційних ресурсів дає можливість кожному не лише мати доступ до інформації будь-де і будь-коли, але й повинна стимулювати населення до продукування нових знань та підвищення власного рівня інтелектуального потенціалу як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Визначення інтелектуалізації суспільства як підґрунтя трансформаційних змін і перетворень обумовлено тим, що підґрунтя інформатизації суспільства відіграє важливу роль, акцентуючи увагу на ІКТ у побудові інформаційного суспільства і подальшому розвитку соціуму, створюючи умови для задоволення інформаційних потреб суспільства, що і є головною метою як інформатизації, так й інформаційної соціально-економічної формації. По-друге, інтелектуалізація суспільства ґрунтується на використанні ІКТ та інформаційних ресурсів дає можливість кожному не лише мати доступ до інформації будь-де і будь-коли, але й повинна стимулювати кожного до продукування нового знання та підвищення власного рівня інтелектуального потенціалу.

Висновки та рекомендації до розділу

1. На сьогодні загальноновизнано, що наприкінці ХХ ст. чітко виокремились три етапи історичного розвитку людства:

- доіндустріальне суспільство, започатковане аграрною революцією і переходом до осілого землеробства, в якому економічна діяльність спрямована на задоволення життєво необхідних потреб на основі взаємодії людини з природою;

- індустріальне суспільство, початок якому поклали промислова революція останньої третини ХVIII – початку ХІХ ст. і перехід від ремісничої

⁶⁷ Поперечнюк В.М. Інтелектуалізація суспільства як правова категорія : теоретичний аналіз дефініції / В.М. Поперечнюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету . Серія Правою – 2015. – № 30– С. 58-61. С. 60.

до машинної праці та характерною ознакою якого є спрямування економічної діяльності, насамперед, на задоволення матеріальних потреб на основі взаємодії людини з перетвореною нею природою;

- постіндустріальне суспільство, започатковане у другій половині ХХ ст., пов'язане з інформатизацією усіх сфер суспільного життя та особливою роллю знань та інформації як визначальних чинників розвитку економіки на основі взаємодії між людьми.

2. На даному етапі розвитку «індустріального суспільства» вже чітко прослідковується переміщення центру ваги з виробництва товарів на виробництво послуг, різко зростаючу роль в екосистемі наукових знань та інновацій, головне місце в професійній структурі належить фахівцям, що, у сукупності, є передвісником формування нового, постіндустріального суспільства. Таким чином, характерний для індустріального суспільства техногенний етап розвитку світової спільноти з ідеологією, яка ґрунтується на матеріальних цінностях і варварському використанні природних ресурсів, вже завершується.

3. Перехід від аграрного суспільства до остаточного утвердження індустріального суспільства відбувався протягом майже 300 років, а для формування фундаментальних основ інформаційного суспільства в США, Великій Британії, Франції, Німеччині, Японії та інших провідних країнах світу знадобилося лише близько 50 років. Нині частка інформаційного ринку зростає значними темпами і в розвинених країнах кількість працівників, зайнятих у сфері обігу, вже перевищує кількість працівників, зайнятих у сфері матеріального виробництва.

4. Інформаційно-комунікативні технології, що стали основою для обігу інформації та побудови глобального інформаційного простору, пришвидшують процеси формування інформаційного суспільства. Отримана людиною інформація в процесі її пізнавальної діяльності, так чи інакше, сприяє поінформованості та обізнаності людини незалежно від свідомого чи несвідомого (підсвідомого) її сприйняття. При цьому, інформація стає новим

ресурсом соціального розвитку та економічного добробуту, у зв'язку з чим її вартість у рази перевищує вартість усіх інших засобів виробництва. Окрім того, враховуючи всеосяжність інформації та її могутність, остання стає куди більш небезпечною зброєю, ніж ядерна.

5. Сучасний стан розвитку суспільства дозволяє розглядати інформаційне суспільство (*informationsociety, digitalsociety, electronicsociety*) як етап переходу до нового перспективного стану свого соціально-економічного й науково-технічного розвитку – до суспільства знань (*knowledgesociety*). У ньому головним джерелом існування й розвитку, основним ресурсом функціонування та рушійною силою прогресивних перетворень стануть знання, які накопичило і продовжуватиме накопичувати людство та які ефективно будуть використовуватися практично усіма підсистемами суспільства для розв'язання своїх повсякденних і перспективних завдань.

«Суспільство знань – вищий ступінь розвитку інформаційного суспільства, що ґрунтується на високому рівні духовного та інтелектуального потенціалу людства та безперервному їх збагаченні.

За таких умов, знання сприяють розвитку продуктивних сил, рухають економіку, морально вдосконалюють суспільство. Саме знання стають джерелом багатства й успіху громадян, закладів, підприємств, установ та організацій, місцевих громад, регіонів і країни в цілому»⁶⁸.

6. Тотальне панування ІКТ та інформації має низку загроз не те що розвитку, але й взагалі життю людської цивілізації. Зважаючи на це, у питанні конструктивності побудови інформаційного суспільства, виходячи із зазначених характеристик, має сенс констатувати необхідність вибору нової парадигми розвитку людської цивілізації, мінімізувавши навіяні та потенційні загрози, забезпечивши трансформацію інформації в її якісну форму – знання. Тим самим, систематизувавши наявну інформацію, що

⁶⁸Пилипчук В.Г. Від інформатизації до суспільства знань як вищої ступені інформаційного суспільства / Пилипчук В.Г. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С.15.

міститься в інформаційному просторі, зменшивши ентропію та маргіналізацію в суспільстві, звести до мінімуму негативний інформаційно-психологічний вплив та інформаційний шум, забезпечивши якісне контент наповнення інформаційних ресурсів достовірною, повною, об'єктивною, своєчасною інформацією, яка матиме користь для людини і суспільства. Забезпечити розвиток наукового знання, визначивши його примат у процесі розвитку людської цивілізації, а також сприяти формуванню неформального знання, того, яке людина отримує здобуваючи життєвий досвід протягом життя.

7. Серйозним викликом для правової науки в цілому, і для інформаційного права зокрема, стане в самому найближчому майбутньому вирішення проблеми правового регулювання відносин, пов'язаних з явищем яке отримало назву «Інтернет речей». Йдеться про «машинну» взаємодію з використанням можливостей мережі Інтернет. Або іншими словами про взаємодію робото подібних систем, що мають елементи штучного інтелекту, які будуть виконувати ті чи інші функції людини в автоматичному режимі в інтересах конкретної особи і з її загальної санкції, але без втручання людини при здійсненні конкретних дій. Теорія права в цій ситуації повинна відповісти на питання: хто або що є суб'єктом правовідносин, що в цьому випадку є об'єкт правовідносин, про зміст прав і обов'язків сторін правовідносини, хто або що є відповідальним за невиконання обов'язків і на багато інших»⁶⁹.

РОЗДІЛ 3. СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ КІБЕРЦИВІЛІЗАЦІЇ

Як було встановлено вище, еволюція розвитку людства має стати тенденцією руху у напрямку від індустріального суспільства до

⁶⁹Баранов О.А. Особливості правового регулювання інформаційних відносин в умовах кіберцивілізації / Баранов О.А. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. С. 23-24.

постіндустріального, яке на даний час ототожнюють з інформаційним суспільством та його вищим ступенем розвитку – суспільством знань.

Зважаючи на аналізовані вище позиції щодо наступності суспільного розвитку, виникають цілком природні запитання: «Людство пройде ці етапи свого розвитку, а що далі? Яким буде наступний період, як його класифікувати?»

А.А. Мельниченко вважає, що «кіберцивілізаційний щабель розвитку суспільних відносин передбачає здійснення соціальних взаємодій у межах певної хронотопічної визначеності, а саме – в кіберпросторі» – продовжуючи думку він зазначає – «...італійські дослідники Л. Мола, С. За та Ф. Пеннарولا, узагальнюючи в збірці статей, яка вийшла під їх редакцією, дослідження віртуальних організацій, віртуальних спільнот, інтелектуальних міст, екологічної стійкості, електронної охорони здоров'я, електронного уряду та інтерактивної політики пропонують у заголовку книги поняття «розумне суспільство». Тому можна сказати, що поняття «розумне суспільство» може збагачувати наукове обґрунтування перспектив формування кіберцивілізації в контексті доцільної та справедливої керованості суспільними процесами. Як відомо, імперативом такої керованості є розумність законів.»⁷⁰.

Частково відповідь, на поставлені вище питання, можна знайти у Всесвітньої доповіді ЮНЕСКО (2005р.) «*Toward knowledge societies*» де відмічалось, що *«суспільство знань, яке виникає як нова суспільно-економічна формація держави у XXI сторіччі, тісно пов'язане з особливою роллю знання у сучасному цивілізаційному розвитку. На відміну від інформаційного суспільства, що визначається досягненнями технологій,*

⁷⁰Мельниченко А.А. Концептуалізація поняття «кіберцивілізація» в сучасному науковому дискурсі / Мельниченко А.А. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. С. 17-18.

поняття «суспільство знання» передбачає більш розлогі соціальні, етичні і політичні параметри»⁷¹.

У доповіді В.М. Фурашева «Кіберцивілізація - це ...?» звертається увага на застосування у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО словосполучення «сучасний цивілізаційний розвиток», а також на чітке розмежування понять «інформаційне суспільство» і «суспільство знань». Перший термін розуміється більшою мірою вузько-технологічно, другий – «суспільство знань» – не зводиться тільки до однієї моделі, й передбачає більшу значимість широкого спектру соціальних, економічних, етичних і політичних параметрів⁷².

Даючи визначення поняттю кіберцивілізація, варто його розкласти на дві складові, відповідно: «кібер-» та «цивілізація» і якщо друга частина слова є його основою, то перша частина даного терміну визначає притаманні її риси.

Поняття «цивілізація» (від лат. *civilis* – громадський, суспільний, державний, громадянський) введене у науковий словник французьким просвітником Оноре Габріелем Мірабо 1756 року. Під цим визначенням французькі просвітники мали на увазі суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості.

Зокрема, існує декілька визначень поняття «цивілізація»:

Цивілізація – людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес її зародження, розвитку, загибелі чи перетворення) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд).

Цивілізація – такий щабель розвитку людства, коли власні соціальні зв'язки починають домінувати над природними, і коли суспільство починає

⁷¹ Програмні засади розбудови суспільства знань: світовий досвід для України // Джерело інформації: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/may/9.htm>

⁷² Фурашев В.М. Кіберцивілізація – це ...? / Фурашев В.М. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 20-21.

розвиватися і функціонувати на своїй території»⁷³. Крім того, можна навести одне з енциклопедичних визначень цивілізації: «*цивілізація – рівень, ступінь суспільного розвитку, матеріальної та духовної культури*»⁷⁴. Із аналізу наведених вище визначень поняття «суспільство» можна зробити висновок, що це певна спільність людей що існує за певних умов протягом певного проміжку часу.

Слово «кібер-» є похідним від кібернетики, при цьому у перекладі з грецької кібернетика розуміється як мистецтво керувати⁷⁵. У традиційному розумінні, кібернетику розглядають на основі тлумачень Н. Вінера та В. Глушкова, як науку про загальні закономірності управління (отримання, зберігання, передачу та перетворення) інформацією в будь-яких складних системах управління, у тому числі не лише машинах, а й живих організмах та, навіть, соціальних системах⁷⁶.

У роботі «Інтелектуалізація суспільства: передумова кіберцивілізації» В.М. Поперечник визначає, що «... кіберцивілізація – нова соціально-економічна формація, яка визначається ефективною здатністю управляти (керувати) інформацією в соціальних, технічних та інших системах. При цьому варто зауважити, що інформація виступає ключовим ресурсом та спонукальним мотивом до прагнення соціального розвитку та економічного зростання людства.»⁷⁷.

Проте, сама по собі інформація є абстрактною категорією сучасного Світу, адже без її використання людиною вона не має жодної соціальної цінності, але поєднання інформації з людським інтелектом може стати

⁷³ Джерело інформації: Цивілізація. – режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

⁷⁴ Советский энциклопедический словарь. Гл. ред. Прохоров А.М. – 4-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1986. – 1600 с

⁷⁵ Словарь по кибернетике / [под редакцией академика В.С. Михалевича]. — 2-е. узд., — К.: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии имени М. П. Бажана, 1989. — 751 с. С 48

⁷⁶ N. Wiener Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine / N.Wiener. – Cambridge, MA: MIT Press, 1961. – 212 p.

Энциклопедия кибернетики: в. 2 т. / Н.М. Амосов, И.А. Артеменко, В.М. Глушков; под ред. В. Глушкова. – К.: Сов. энц., 1974. – 1 т. – 608 с.

⁷⁷ Поперечнюк В.М. Інтелектуалізація суспільства: передумова кіберцивілізації / Поперечнюк В.М. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 40-41.

ефективним засобом до розбудови та розвитку нової (кібернетичної) цивілізації.

З умов формування та розвитку кіберцивілізації проявляється тенденція ефективного виконання людиною функцій пов'язаних із інформаційною та інтелектуальною діяльністю, що передбачають активне використання кожним членом суспільства наявної інформації для задоволення інформаційних та когнітивних потреб, а також для продукування генерування нової інформації та підвищення значимості знання. Тобто, особистість в умовах кіберцивілізації матиме настільки високий рівень інтелектуального розвитку, що здатна максимально ефективно використовувати його головні ресурси інформацію і знання, за їх допомогою замінивши усі інші засоби й ресурси виробництва. При цьому, її високий рівень інтелектуального розвитку, різносторонньої обізнаності, здатність до системного аналізу та конструктивної критики зведе нанівець спроби розв'язання і ведення інформаційних війн, деструктивного інформаційно-маніпуляційного впливу на свідомість людини.

Висновки та рекомендації до розділу

1. Поняття «кіберцивілізація» має певний евристичний потенціал, який дозволяє осягнути особливі сторони сучасних і майбутніх суспільних відносин⁷⁸.

2. **Кіберцивілізація** – рівень, ступінь суспільного розвитку на основі принципово нових засобів забезпечення життєдіяльності суспільства, його матеріальної та духовної культури, етап розвитку цивілізації, якому притаманні основні ознаки:

- широке використання засобів автоматизації, роботизації на основі штучного інтелекту та принципово новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) майже у всіх сферах забезпечення життєдіяльності

⁷⁸ Мельниченко А.А. Концептуалізація поняття «кіберцивілізація» в сучасному науковому дискурсі / Мельниченко А.А. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 18.

суспільства як основи суспільного розвитку, матеріальної та духовної культури;

- інтенсифікація та поглиблення процесів створення, обміну і накопичення інформації та її використання;

- постійно зростаюча значимість широкого спектру соціальних, економічних, етичних і політичних параметрів та їх «глобалізація»⁷⁹.

Кіберцивілізація – це ступінь суспільного розвитку та матеріальної культури, характерна максимальним рівнем незалежності людини від природи, природних продуктивних сил.

4. Кіберцивілізація несе людству суттєві зміни у сфері суспільних, в тому числі й інформаційних відносин, соціально-політичної структури суспільства та якості життя.

РОЗДІЛ 4. РЕАЛЬНІ ТА ПОТЕНЦІЙНІ ЗАГРОЗИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Вище же було обґрунтовано безпосередній вплив результатів науково-технічного прогресу на трансформацію інформаційних відносин. Але подібно до того, як «кожна медаль має дві сторони», так наслідки науково-технічного прогресу відіграють не лише позитивну, але й негативну роль, особливо у сфері інформаційних відносин.

Постійно зростаючі можливості інформаційних технологій та, як наслідок, нові засоби вільного здійснення дистанційних комунікацій, що виникають з високими темпами, обумовлюють потребу нового неупередженого бачення необхідності протидії тим викликам і загрозам, які відчують людина, суспільство, держава та уся міжнародна спільнота у вирі необмежених і майже неконтрольованих інформаційних потоків.

⁷⁹Фурашев В.М. Кіберцивілізація – це ...? / Фурашев В.М. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 20-21.

Основними проблемами розвитку сучасного суспільства, що існують нині та впливають на населення, а також ставлять під загрозу перспективи розвитку людства – це негативний інформаційний вплив не лише на доросле населення, а й на дітей. Спрямованість та характер соціалізації дітей – є одним з визначальних факторів спроможності суспільства до подальшого розвитку - вважає О. Г. Радзівська у своїй роботі «Сучасні загрози розвитку дітей в умовах кіберцивілізації» і звертає увагу на «деякі ризики, які виникають та в майбутньому можуть загрожувати нормальному розвитку та соціалізації дитини, а також становити небезпеку її психічному та фізичному здоров'ю»⁸⁰.

Однією з основних природних потреб людини – є потреба у спілкуванні, що є процесом створення соціальних відносин як виду суспільних відносин, які виникають у зв'язку з необхідністю реалізації потреби суб'єктів у комунікації, представляє собою передачу інформації від комунікатора до реципієнта по каналу комунікації (біологічні, соціальні, психологічні або технічні механізми, які забезпечують рух інформації) названий комунікацією⁸¹.

У сучасних умовах існування суспільства, нові методи комунікації поступово витісняють традиційні та займають провідне місце у суспільстві. Відповідно до даних американських досліджень, 20% респондентів надають перевагу онлайн-спілкуванню порівняно із особистою зустріччю, а 39% американців більше часу спілкуються в соціальних мережах, ніж у реальному житті. Результати анкетування українських учнів загальноосвітніх шкіл (у віці від 7 до 14 років) свідчать, що основними джерелами отримання

⁸⁰ Радзівська О.Г. Сучасні загрози розвитку дітей в умовах кіберцивілізації / Радзівська О.Г. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С.61.

⁸¹ Радзівська О.Г. Сучасні загрози розвитку дітей в умовах кіберцивілізації / Радзівська О.Г. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С.61.

інформації для них є: Інтернет – 44 %; телебачення – 38 %; комп'ютер (DVD, ігри тощо) – 18 %⁸².

Така тенденція пояснюється, у першу чергу, тим що під час опитування учнів британських шкіл (у віці 11-18 років) 45 % дітей почуваються щасливішими у віртуальному світі, ніж у реальному, а 83% опитаних в Україні вважають, що соцмережі допомагають сором'язливим і самотнім людям заводити нові знайомства та мати нових друзів⁸³.

Подібні погляди на зазначену проблематику має А.М. Бежевець, яка зазначає: «Основними ознаками Інтернет-залежності є: безконтрольне використання соціальних мереж, значні стресові реакції на прохання вимкнути комп'ютер, поганий сон, проблеми в навчанні, спілкуванні тощо. Крайнім ступенем негативних наслідків кіберсоціалізації, а саме, Інтернет-залежності, є перетворення людини (в першу чергу, підлітка) в Інтернет-мауглі. Автор роботи вважає за доцільне ввести цей термін в науковий обіг з метою його подальшого дослідження та використання. Інтернет-мауглі – це, на думку автора, така категорія людей (зокрема, дітей), які в силу тривалого перебування в кіберпросторі втрачають зв'язок з реальністю, інколи навіть не здатні розрізнити віртуальний та реальний світ, втрачають мовні навички, навички продуктивного спілкування з оточуючими, займають по відношенню до них ворожу, агресивно-негативну позицію. Як правило, в повсякденному житті вони мляві, апатичні, сумні, пасивні, позбавлені життєрадісності, у них знижена пізнавальна активність, у них не виникає прихильності до дорослого, вони не можуть усвідомити свою провину, нездатні до конструктивного виходу із конфліктної ситуації»⁸⁴. При цьому, проблема залежності від глобальної мережі, це не лише проблема дітей, але й значної

⁸² Іванов В. Ф., Іванова Т. В. Медіакомпетентність та медіаграмотність як основні компетентності сучасного педагога // Інформаційне суспільство. – 2014. - № 20. – С. 96-99.

⁸³ Радзівська О.Г. Сучасні загрози розвитку дітей в умовах кіберцивілізації / Радзівська О.Г. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С.61.

⁸⁴ Бежевець А.М. Деякі аспекти кіберсоціалізації особистості / Бежевець А.М. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с.- С.68.

частини дорослого населення, внаслідок якої людина втрачає соціальні зв'язки та навички адекватного спілкування. Окрім того, значна частина характерних рис «Інтернет-мауглі» характерна і для представників дорослого населення, а особливо молоді⁸⁵.

У контексті наведеного вище, заслуговує уваги дослідження С.Ю. Петряєва, в якому він відмічає, що система воєнних та громадських структур, тісно переплітаються з широкими масами населення країни, що втягнуті в загальну структуру інформаційного впливу на свідомість людей. Важливу роль у цій діяльності посідає астротурфінг – це використання сучасного програмного забезпечення або спеціально найнятих користувачів, які за певну плату вживають певних заходів інформаційного впливу з метою штучного управління суспільною думкою. Застосовуючи закономірності, принципи й методики тролінгу, астротурфи вводять в когнітивний стан учасників форумів соціальних мереж, за такого впливу відбувається формування сумнівів, нових думок, вражень і представлення поверх вже сформованої політичної думки нової⁸⁶.

Окрім того, тролінг має певні види класифікації та поділяється (залежно від рівня інтелектуального та культурного розвитку троля й задач, що перед ним стоять) на: «товстий тролінг» – яскраво виражене хамство, що співвідноситься з хамством; «тонкий тролінг» – використання тем суперечок з метою провокування виникнення емоційних реакцій співрозмовника, обговорення завідомо спірних, неоднозначних та навіть провокаційних тем; «нанотролінг» («надтонкий тролінг») – важко розпізнати, адже він безпосередньо залежить від рівня культури та освіти троля, його знаннями

⁸⁵ *Петряев С.Ю.* «Троллинг» - как элемент информационной войны в условиях киберцивилизации / Петряев С.Ю. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 52-53.

⁸⁶ *Петряев С.Ю.* «Троллинг» - как элемент информационной войны в условиях киберцивилизации / Петряев С.Ю. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 52-53.

основних механізмів та закономірностей управляти та контролювати психікою інших людей⁸⁷.

Поява глобальної мережі Інтернет, розширення можливостей доступу до неї значно полегшує життя. Зараз, не виходячи з дому, безкоштовно (у більшості випадків) можна копіювати будь-які текстові та медіа файли. При цьому, як справедливо зазначає Г.О. Цирфа: «Легкість файлообміну в мережі порушує монополію медіамагнатів на інформацію. Це новий виклик сучасності, у відповідь на який все більше підіймаються питання необхідності переосмислення положень права інтелектуальної власності, які диктуються сучасними вимогами»⁸⁸.

Варто також звернути увагу на те, що в сучасній геополітичній ситуації змінюється політика практично всіх європейських країн, а також роль і місце військово-політичних механізмів забезпечення безпеки й оборони. На перший план висувається проблема будівництва нової системи європейської безпеки. Ця система повинна включати всі існуючі в теперішній час інститути безпеки за чіткого поділу їх функцій.

З геополітичної точки зору нова інформаційна ера змінює традиційні уявлення про символи могутності й способи досягнення світового панування, при цьому необхідно мати на увазі, що змінюється сам цей простір. Якщо споконвіку йшлося про наземний простір, потім додали повітряний і морський, то тепер мова йде про включення віртуального простору (кіберпростору). Це нове поле геополітичного протиборства – інформаційна інфраструктура.

Сьогодні ще точаться суперечки про єдину глобальну інформаційну інфраструктуру, про універсальні способи доставки інформації, але позначилася цілком певна тенденція: панівної ролі набуває Інтернет,

⁸⁷ *Петряев С.Ю.* «Гроллинг» - как элемент информационной войны в условиях киберцивилизации / Петряев С.Ю. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 52-53.

⁸⁸ *Цирфа Г.О.* Виклик сучасності та перегляд традиційних підходів до захисту прав інтелектуальної власності / Цирфа Г.О. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с. – С. 77.

незаперечним лідером освоєння якого є США. За рахунок лідерства в розробці Інтернет-технологій Сполучені Штати Америки зуміли спрямувати весь інформаційний потік через свою територію.

Однак, уже сьогодні існує думка про необхідність оптимізації шляхів глобальних інформаційних потоків. Тобто, вже можна говорити про те, що світ стоїть на порозі нової сутички за контроль над інформаційним простором і «транспортуванням інформації».

Безумовно, у сучасних геополітичних умовах зростає значення інформаційного фактору. Чітко проглядається тенденція підвищення ролі інформаційного ресурсу держав у загальній системі оборонного потенціалу. До найважливіших його елементів належать: інформаційні системи і засоби стратегічного попередження, управління військами і зброєю, навігації, розвідки, радіоелектронної боротьби.

Досягнення інформаційної переваги (домінування) забезпечує можливість випереджати суперника у прийнятті військово-політичних рішень і є основою успіху у воєнних діях. Як слушно зазначив авторитетний російський дослідник С.Ю. Глазьев, науково-технічна революція створила глобальний інформаційний простір, у якому володіння інформаційними ресурсами стає головним фактором геополітичної конкуренції.⁸⁹

Ми, наша свідомість і підсвідомість, знаходимося під безперервним впливом усе зростаючих інформаційних потоків. За цих умов, наші бажання є постійними об'єктами маніпуляції, а свобода нашої волі знаходиться під загрозою. Невидима діяльність з маніпуляції суспільною свідомістю змінила зовнішність світу й торкнулася практично усього людства.⁹⁰

⁸⁹ Законодавчі основи забезпечення інформаційної безпеки України: наукова доповідь / Пилипчук В.Г., Корж І.Ф., Петришин О.В., Савінова Н.А., Фурашев В.М. (За заг. ред. Пилипчука В.Г.) – К: НДІП НАПрН України, 2014. – 60 с.

⁹⁰ Пилипчук В.Г. Розвиток правової науки в інформаційній сфері: системні проблеми та пріоритети / Пилипчук В.Г. // Право України. – 2013. – № 9/2013. – С. 146 – 161.

Висновки та рекомендації до розділу

1. Потенційні загрози для людства кіберцивілізація несе ті ж самі, з якими ми вже стикалися, проте, з тією відмінністю, що вони будуть вдосконалюватися, видозмінюватися та розвиватися.

Даний висновок підтверджується, зокрема, дослідженнями науковця С.А.Петренко, який також вважає, що «проблеми, породжені новими інформаційними і комунікаційними технологіями, – це нове обличчя таких старих проблем, як: протиправне використання, плагіат, «піратство», ухилення від виплати авторської винагороди тощо. З іншого боку, масовість порушення прав інтелектуальної власності, ускладненість ідентифікації порушника, фіксації самого факту порушення та його обсягу, створює у користувачів кіберпростору оманливе відчуття невинуватості, повної захищеності і недосяжності для закону. Що стосується творців об'єктів інтелектуальної власності, то вони навпаки, почувають себе у віртуальному світі більш уразливими ніж у традиційному матеріальному»⁹¹.

2. Слід звернути увагу на деякі ключові проблеми, які напряду впливають на формування та розвиток як суспільних відносин в цілому, так й інформаційних відносин, як їх складових:

– нині стрімко формується і розвивається глобальний інформаційний простір;

– в інформаційній сфері людства відбуваються революційні зміни і трансформації, які активізують нові глобальні виклики і загрози;

– більшість країн Світу вже зіштовхнулась з проблемами кібертероризму, кіберзлочинності та іншими проблемами інформаційної безпеки;

– протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до поширення інформаційної агресії і насилля;

⁹¹ *Петренко С.А.* Охорона та захист прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет / Петренко С.А. // Правове регулювання інформаційних відносин та сфери інтелектуальної власності в умовах кіберцивілізації: Матеріали науково-практичної конференції / 26 березня 2015 р., м. Київ / Упорядн.: Фурашев В. М., Поперечнюк В.М. – К.: НДІП НАПрН України, НТУУ «КПІ», 2015. – 190 с.-С. 88.

– набувають поширення агресивна реклама, спроби маніпуляції свідомістю людини, періодично проводяться інформаційно-психологічні операції;

– майже у 120 країнах Світу (за оцінками американських експертів) ведуться розробки інформаційної зброї або її елементів (для порівняння – розробки зброї масового знищення здійснюються у близько 20 країнах);

– наслідки використання сучасної інформаційної зброї (згідно з висновками вчених та експертів європейських країн, включаючи Україну, РФ і США) можуть бути співставними із застосуванням зброї масового ураження;

– новітні виклики і загрози в інформаційній сфері становлять реальну загрозу безпеці людства та міжнародному правопорядку⁹².

3. Проблема інформаційної агресії, деструкції й насильства відноситься до вкрай актуальних і важливих напрямів досліджень, що мають наукове, прикладне та суспільно-політичне значення. Науковий інтерес до теоретичної розробки руйнівного й агресивного начала в людині викликаний безпрецедентним зростанням інформаційного насильства в сучасних умовах. Насильство існує у відкритих і завуальованих формах в усіх сферах суспільного буття і має універсальний соціальний характер. Однак, саме в інформаційній сфері його наслідки є вражаючими, оскільки провідна роль інформаційної складової діяльності людини над усіма іншими її формами й компонентами нині стає очевидною.

Інформаційна агресія є одним з найважливіших «здобутків» людства на шляху до кіберцивілізації. Враховуючи соціальну значимість наслідків інформаційної агресії доцільно було б розглянути питання щодо законодавчого закріплення цього поняття, а також визначити основні засади її протидії. Зокрема, Д.О. Маріц пропонує визначити дане поняття наступним чином, а саме як «незаконну діяльність, що має конкретну мету і вчиняється

⁹² Пилипчук В.Г. Розвиток правової науки в інформаційній сфері: системні проблеми та пріоритети / Пилипчук В.Г. // Право України. – 2013. – № 9/2013. – С. 146 – 161.

в інформаційній сфері шляхом впливу на індивідуальну або суспільну свідомість з метою завдання шкоди інтересам особи, суспільства, держави, інформаційному суверенітету, національній безпеці, зміни напрямку розвитку держави і задоволення власних інтересів»⁹³.

4. Активно розробляються психологічні засоби ведення інформаційної війни та інформаційного протиборства. Вони стосуються сфери використання інформації проти людського інтелекту та когнітивних можливостей людини. Згідно з американською класифікацією виділяються чотири основні категорії таких засобів:

- операції проти волі нації;
- операції проти командування противника;
- операції проти ворожих військ;
- операції на рівні національних культур.

Незважаючи на те, що засоби впливу (*дезінформація, чутки, пропаганда, агітація, міфи тощо*) залишилися колишніми, принципово новим елементом стали засоби одержання й доставки інформації. Це, насамперед, системи глобального телерадіомовлення, за допомогою яких реальні події з відповідними коментарями та спеціально підібрані факти й аргументи стають доступними аудиторії в багатьох країнах світу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

1. Враховуючі науково-технічні досягнення, спрямованість наукових досліджень та постійне скорочення циклу «від ідеї - до впровадження» у сферах нейро- та генної інженерії, інформаційно-комунікаційних технологій, програмування, а також пов'язаних з ними іншими сферами, можна зробити висновок щодо спрямованого розвитку світового суспільства до кіберцивілізації.

⁹³ Маріц Д.О. Правові аспекти протидії інформаційній агресії // Д. О. Маріц /Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави» (Київ, 19 березня 2015 року). – К.: Центр навч., наук. та період. видань НАСБУ України, 2015. – С. 453-457.

2. Те, що наразі відбувається у світі, не можна пояснити лише боротьбою між визначеними державами або їх лідерами за сфери впливу, вирішенням релігійних або міжетнічних питань та іншими причинами. Скоріше за все, відбувається боротьба за цивілізаційний вибір – збереження «статусу-кво» досягнутого розвитку суспільства з деякою його «модернізацією», або «підкоритися» еволюційному руху його розвитку, який приведе до кіберцивілізації або цивілізації з іншою назвою, але з тим же «змістом».

На шляху до кіберцивілізації відбудеться суттєва, можна сказати – докорінна, трансформація інформаційних відносин, які вже не будуть лише статистичним відображенням суспільних відносин, а навпаки, будуть їх формувати.

Саме інформація та засоби її розповсюдження були, є й будуть каталізаторами трансформаційних змін у матеріальній та духовній сферах у світовому масштабі, а відповідно, й суспільних відносин по всьому ланцюгу «національних – регіональних – загальносвітових», від конкретних до загальних.

3. Головна загроза, яку несе кіберцивілізація для людини і суспільства, полягає у гіпотетичній, хоча досить ймовірній, можливості підпорядкування людини штучному інтелекту, незалежно від форми його матеріального обліку.

Саме тому, вже наразі треба замислюватись над «червоною» кнопкою, а точніше – над їх сукупністю, як можливості убезпечення людини і суспільства від негативної неконтрольованої залежності та підпорядкованості штучному інтелекту. Для цього треба моделювати всі можливі варіанти майбутніх суспільних відносин на кожному подальшому етапі розвитку суспільства (незалежно від його рівня) та можливості або неможливості встановлення правовідносин.